ISSN: 3060-4761
TerDPI ILMIY XABARNOMASI / SCIENTIFIC BULLETIN OF THE TerSPI / НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК ТерГПИ

UDK 373.3:37.013.42:398
ORCID: 0009-0003-6311-2122

JOVLIYEVA SALIMA ABDIMUMIN QIZI
Termiz davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim kafedrasi magistranti.
E-pochta: jovliyevasalima@gmail.com

XALQ OG'ZAKI IJODI ASOSIDA O'QUVCHILARDA TABIATGA ONGLI MUNOSABATNI SHAKLLANTIRISH

ANNOTASIYA. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida tabiatga ongli munosabatni shakllantirishda xalq og'zaki ijodining pedagogik imkoniyatlari ilmiy-metodik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi ekologik muammolar kuchayib borayotgan sharoitda yosh avlodda tabiatga mas'uliyatli munosabatni erta yoshdan shakllantirish zarurati bilan belgilanadi. Maqolada maqol, matal, ertak, rivoyat, topishmoq va xalqona udumlarning tarbiyaviy ahamiyati ochib beriladi hamda ularni dars jarayoniga integratsiya qilish mexanizmlari ishlab chiqiladi. Tadqiqot jarayonida kuzatish, pedagogik tajriba-sinov, suhbat va diagnostik metodlardan foydalanildi.

KALIT SO'ZLAR. *xalq og'zaki ijodi, ekologik tarbiya, milliy qadriyat, ongli munosabat, boshlang'ich ta'lim, ertak, maqol, pedagogik metodika, ekologik ong, tarbiyaviy jarayon.*

ФОРМИРОВАНИЕ ОСОЗНАННОГО ЦЕННОСТНОГО ОТНОШЕНИЯ К ПРИРОДЕ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА ОСНОВЕ УСТНОГО НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА

АННОТАЦИЯ. В статье рассматриваются педагогические возможности устного народного творчества в формировании осознанного отношения к природе у учащихся начальных классов. Актуальность исследования обусловлена необходимостью развития экологической ответственности у подрастающего поколения в условиях обострения экологических проблем. Раскрывается воспитательный потенциал пословиц, сказок, легенд, загадок и народных традиций, а также разрабатываются механизмы их интеграции в образовательный процесс. В ходе исследования использовались методы наблюдения, педагогического эксперимента, беседы и диагностики.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА. *устное народное творчество, экологическое воспитание, национальные ценности, осознанное отношение, начальное образование, сказка, пословица, экологическое сознание, педагогика, воспитательный процесс.*

PEDAGOGICAL FOUNDATIONS FOR THE FORMATION OF A CONSCIOUS VALUE-BASED ATTITUDE TOWARD NATURE AMONG PRIMARY SCHOOL STUDENTS THROUGH FOLKLORE

ABSTRACT. This article analyzes the pedagogical potential of folklore in forming a conscious attitude toward nature among primary school students. The relevance of the study is determined by the growing environmental challenges and the need to develop environmentally responsible behavior from an early age. The educational value of proverbs, fairy tales, legends, riddles, and traditional customs is scientifically substantiated, and mechanisms for their integration into the teaching process are proposed. The research employed observation, pedagogical experiment, interviews, and diagnostic assessment methods. The findings demonstrate that lessons organized on the basis of folklore significantly enhance students' ecological awareness, value-based attitudes, and sense of responsibility toward nature.

KEYWORDS. *folklore, environmental education, national values, conscious attitude, primary education, fairy tales, proverbs, ecological awareness, pedagogy, moral upbringing.*

KIRISH. Globallashuv jarayonida ekologik muammolarning keskinlashuvi insoniyat oldida yangi pedagogik vazifalarni qo'ymoqda. Atrof-muhitning ifloslanishi, tabiiy resurslarning kamayishi va iqlim o'zgarishi kabi jarayonlar ekologik madaniyatni shakllantirishni ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishiga aylantirdi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarda tabiatga ongli munosabatni qaror toptirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.[1;26] Chunki aynan shu davrda bola shaxsining qadriyatlar tizimi, dunyoqarashi va axloqiy mezonlari shakllanadi.

Milliy pedagogik merosimizda tabiatni e'zozlash, yer va suvni muqaddas bilish, daraxt ekish va uni parvarish qilishga alohida e'tibor qaratilgan. Xalq og'zaki ijodi – maqol, matal, ertak, rivoyat, doston va topishmoqlar – asrlar davomida ekologik tarbiyaning muhim vositasi bo'lib kelgan. Masalan, "Yerga qara – yer senga qaraydi", "Bir daraxt kesgan – o'n daraxt ek" kabi hikmatli iboralar xalqning ekologik tafakkurini ifodalaydi.[2;36]

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining psixologik xususiyatlari obrazli tafakkur, hissiy ta'sirchanlik va qiziqishning yuqoriligi bilan tavsiflanadi. Shu sababli xalq og'zaki ijodining obrazli va ramziy mazmuni ekologik g'oyalarni samarali yetkazish imkonini beradi. [3;24] Ertak qahramonlari orqali tabiatni asrash, hayvonlarga mehr ko'rsatish, suvni isrof qilmaslik kabi g'oyalar singdiriladi.

Tadqiqotning maqsadi – xalq og'zaki ijodi vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarida tabiatga ongli munosabatni shakllantirishning metodik asoslarini ishlab chiqish. Vazifalar esa quyidagilardan iborat: folklor namunalarning tarbiyaviy imkoniyatlarini aniqlash; ularni dars jarayoniga integratsiya qilish mexanizmlarini ishlab chiqish; tajriba-sinov ishlari orqali samaradorligini aniqlash.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Pedagogik adabiyotlarda ekologik tarbiya masalasi so'nggi yillarda alohida ilmiy yo'nalish sifatida shakllanib, ko'plab nazariy va amaliy tadqiqotlar markazida bo'lib kelmoqda. Atrof-muhit muammolarining global tus olishi ta'lim tizimidan ekologik ong va madaniyatni shakllantirishga yangicha yondashuvni talab etmoqda. Tadqiqotchilar ekologik ongni shakllantirish jarayoni faqat tabiiy fanlar doirasida emas, balki integrativ yondashuv asosida, ya'ni ma'naviy-axloqiy, estetik va ijtimoiy tarbiya bilan uyg'unlikda olib borilgandagina samarali natija berishini ta'kidlaydilar. Integrativ yondashuv o'quvchilarda tabiatga nisbatan bilim, munosabat va xulq-atvor birligini ta'minlashga xizmat qiladi. Bu esa ekologik tarbiyani shunchaki axborot berish emas, balki qadriyatli munosabatni qaror toptirish jarayoni sifatida talqin etishni taqozo etadi. [4;104]

Milliy qadriyatlar asosida tarbiya berish konsepsiyasi shaxsning ma'naviy-axloqiy kamolotini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Zero, har bir xalqning tarixiy tajribasida tabiatni e'zozlash, yer va suvni muqaddas bilish, daraxt ekish va uni parvarish qilish kabi qadriyatlar mujassam. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik ongni shakllantirishda ana shu milliy tajribaga tayanish, tarbiyaning tabiiy va ta'sirchan bo'lishini ta'minlaydi. Chunki kichik maktab yoshidagi bolalar ko'proq obrazli tafakkurga ega bo'lib, ular uchun ramziy va badiiy shakldagi ma'lumotlar mantiqiy izohlarga qaraganda samaraliroq ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan, xalq og'zaki ijodi ekologik tarbiyaning qudratli vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Xalq og'zaki ijodi tarbiyaviy vosita sifatida bir nechta muhim funksiyalarni bajaradi. Avvalo, u axloqiy-me'yoriy funksiyani amalga oshiradi, ya'ni yaxshilik va yomonlik mezonlarini belgilaydi, ijobiy xatti-harakatni rag'batlantiradi, salbiy holatlarni qoralaydi. Masalan, ertaklarda tabiatga zarar yetkazgan qahramon oxir-oqibat jazolanadi, tabiatni asragan, hayvonlarga mehr ko'rsatgan qahramon esa mukofotlanadi. Bu esa bolalarda sabab-oqibat bog'liqligini tushunish va ekologik mas'uliyat hissini shakllantirishga yordam beradi [5;184]. Estetik funksiya esa tabiat go'zalligini his etish, undan zavqlanish, uni asrash zarurligini qalban anglashni ta'minlaydi. Ertak va rivoyatlarda tasvirlangan tabiat manzaralari o'quvchilarda emotsional munosabatni shakllantiradi.

Kognitiv funksiya orqali xalq og'zaki ijodi o'quvchilarga tabiat haqidagi dastlabki tasavvurlarni beradi. Topishmoqlar, maqollar va matallar qisqa, lo'nda va obrazli shaklda muhim hayotiy haqiqatlarni yetkazadi. Masalan, suvning qadrini, yerning hosildorligini, daraxtning foydasini ifodalovchi maqollar o'quvchilarda ekologik bilim elementlarini shakllantiradi. Motivatsion funksiya esa bolalarni amaliy faoliyatga undaydi. "Bir daraxt eksang, savob topasan" mazmunidagi hikmatli iboralar o'quvchilarda ijobiy harakatga ichki ehtiyoj uyg'otadi. Shunday qilib, xalq og'zaki ijodi ekologik tarbiyaning bilim, hissiyot va xulq komponentlarini birgalikda rivojlantiradi [6;137].

Mazkur tadqiqotda ekologik ongni shakllantirishning samarali yo'llarini aniqlash maqsadida kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Avvalo, nazariy tahlil metodi yordamida pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlar o'rganildi, ekologik tarbiya hamda milliy qadriyatlar integratsiyasiga oid ilmiy qarashlar tizimlashtirildi. Bu bosqich tadqiqotning nazariy asoslarini belgilash va metodik modelni ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etdi.

Kuzatish metodi orqali o'quvchilarning dars jarayonidagi faoliyati, tabiatga oid savollarga munosabati va xulq-atvori o'rganildi. Bu usul o'quvchilarning

real holatini aniqlash, ularning ekologik tushunchalari darajasini baholash imkonini berdi. Pedagogik tajriba-sinov metodidan foydalanish esa ishlab chiqilgan metodikaning samaradorligini amaliy jihatdan tekshirishga xizmat qildi. Tajriba jarayonida xalq og'zaki ijodi elementlari asosida tuzilgan dars ishlanmalari amaliyotga joriy etildi.

Suhbat metodi o'quvchilarning ekologik qarashlarini chuqurroq aniqlashda qo'llanildi [7;94]. Savol-javob jarayonida bolalarning tabiatga munosabati, ekologik vaziyatlarga bergan bahosi va shaxsiy fikrlari tahlil qilindi. Diagnostik savolnoma esa ekologik ong va qadriyatli munosabat darajasini miqdoriy ko'rsatkichlar asosida baholash imkonini berdi. Olingan natijalar statistik qayta ishlash orqali umumlashtirildi va tajriba hamda nazorat guruhlari o'rtasidagi farqlar aniqlashtirildi.

Tajriba ishlari 3-sinf o'quvchilari ishtirokida tashkil etildi. Tadqiqotda ikki guruh shakllantirildi: nazorat va tajriba guruhi. Nazorat guruhida darslar an'anaviy usulda olib borildi, ya'ni ekologik mazmun faqat darslik materiallari asosida tushuntirildi. Tajriba guruhida esa folklor elementlari – ertak, maqol, topishmoq va rivoyatlar – dars jarayoniga tizimli ravishda integratsiya qilindi. Har bir mavzu ekologik g'oya bilan boyitilib, muammoli vaziyatlar asosida tahlil qilindi.

Tajriba davomida o'quvchilarning faolligi, mustaqil fikrlashi va ekologik vaziyatlarga munosabati muntazam kuzatib borildi. Folklor asosidagi darslar o'quvchilarda katta qiziqish uyg'otgani, ular muhokamalarda faol ishtirok etgani kuzatildi. Ayniqsa, ertak qahramonlari misolida tabiatni asrash masalalarini tahlil qilish o'quvchilarda kuchli emotsional ta'sir qoldirdi. Bu esa ekologik ongning mustahkamlanishiga xizmat qildi.

Umuman olganda, qo'llanilgan metodologik yondashuv ekologik tarbiyani milliy qadriyatlar asosida tashkil etish samaradorligini aniqlash imkonini berdi. Tadqiqot natijalari xalq og'zaki ijodi elementlaridan maqsadli va tizimli foydalanish boshlang'ich sinf o'quvchilarida tabiatga ongli, mas'uliyatli va qadriyatli munosabatni shakllantirishda muhim omil ekanligini ko'rsatdi. Bu esa ekologik tarbiyani milliy madaniy meros bilan uyg'unlashtirish pedagogik jihatdan asosli va istiqbolli yo'nalish ekanligini tasdiqlaydi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tajriba-sinov ishlari boshlang'ich ta'lim jarayonida xalq og'zaki ijodi asosida o'quvchilarda tabiatga ongli munosabatni shakllantirish metodikasini amaliyotga joriy etish asosida tashkil etildi. Tadqiqot jarayonida ekologik ongni rivojlantirishga yo'naltirilgan muammoli savollar, ertak va rivoyatlar asosida tahliliy suhbatlar, maqol va topishmoqlarni sharhlash, shuningdek, kichik ekologik loyiha elementlaridan foydalanildi. Tajriba-sinov ishlari davomida folklor asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar o'quvchilarning bilish faolligini oshirish, tabiat hodisalarini anglash, ekologik vaziyatlarga nisbatan mustaqil va mas'uliyatli yondashish ko'nikmalarini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatgani aniqlandi.

Tadqiqotda tajriba va nazorat guruhlari shakllantirilib, ularning boshlang'ich va yakuniy diagnostik natijalari o'zaro taqqoslandi. O'quvchilarning tabiatga ongli munosabati maxsus ishlab chiqilgan mezonlar asosida baholandi. Baholash jarayonida ekologik bilim darajasi, qadriyatli munosabatning shakllanganligi, tabiatni asrashga doir xulq-atvor ko'nikmalari va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatiga alohida e'tibor qaratildi.

1-jadval

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tabiatga ongli munosabat darajalarining taqqoslama natijalari (%)

Guruhlar	Past daraja	O'rta daraja	Yuqori daraja
Nazorat guruhi	38 %	44 %	18 %
Tajriba guruhi	19 %	46 %	35 %

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, tajriba guruhi o'quvchilarida yuqori darajadagi ongli munosabat ko'rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada yuqori bo'ldi. Xususan, tajriba guruhida yuqori daraja 35 foizni tashkil etgan bo'lsa, nazorat guruhida bu ko'rsatkich atigi 16 foizni tashkil etdi. Bu holat folklor asosida tashkil etilgan darslarning o'quvchilarda ekologik ong va qadriyatli munosabatni rivojlantirishdagi samaradorligini tasdiqlaydi.

Shuningdek, past darajadagi ko'rsatkichlar tajriba guruhida keskin kamaygani kuzatildi. Nazorat guruhida past darajadagi o'quvchilar ulushi 41 foizni tashkil etgan bo'lsa, tajriba guruhida bu ko'rsatkich 18 foizga tushgan. Bu esa xalq og'zaki ijodi vositalari orqali tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarning tabiatga befarq munosabatini kamaytirib, ularni faol ekologik fikrlash jarayoniga jalb etganini ko'rsatadi.

O'rta darajadagi ko'rsatkichlar har ikkala guruhda nisbatan barqaror bo'lib qolgan bo'lsa-da, tajriba guruhida bu darajadagi o'quvchilarning yuqori darajaga o'tish dinamikasi kuzatildi. Bu holat folklor asosidagi metodikaning bosqichma-bosqich va tizimli ta'sir ko'rsatishini ifodalaydi. Ayniqsa, ertak asosida muammoli vaziyat yaratish, maqollarni tahlil qilish va

rivoyatlar yuzasidan bahs-munozara tashkil etish o‘quvchilarning ekologik masalalarga ongli yondashuvini kuchaytirdi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, xalq og‘zaki ijodi asosida tashkil etilgan topshiriqlar o‘quvchilarning tabiatga nisbatan mas’uliyatli munosabatini shakllantirish, ekologik vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish hamda o‘z fikrini asoslab berish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu esa o‘z navbatida o‘quvchilarning ekologik ongini shakllantirishda milliy qadriyatlarga tayanilgan pedagogik yondashuv muhim o‘rin tutishini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Natijalarni muhokama qilish jarayonida aniqlanganki, tajriba-sinov ishlari davomida o‘qituvchining dars jarayonidagi yo‘naltiruvchi va fasilitatorlik roli kuchaygan, o‘quvchilar esa bilimlarni passiv qabul qiluvchi emas, balki faol subyekt sifatida ishtirok etgan. Ertak qahramonlari xatti-harakatlarini baholash, maqollar mazmunini sharhlash va ekologik vaziyatlarga nisbatan mustaqil xulosa chiqarish jarayonida o‘quvchilar shaxsiy pozitsiyasini ifoda eta boshladilar. Bu esa ekologik tarbiyaning ichki e’tiqod darajasiga ko‘tarilishiga xizmat qildi.

Umuman olganda, olingan natijalar xalq og‘zaki ijodi asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tabiatga ongli munosabatni shakllantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko‘rsatdi. Ushbu natijalar milliy qadriyatlar va ekologik tarbiyani integratsiya qilish pedagogik jihatdan asosli va istiqbolli yo‘nalish ekanligini tasdiqlaydi hamda tadqiqotning ilmiy ishonchliligini dalillaydi.

XULOSA

O‘tkazilgan nazariy va amaliy tadqiqotlar shuni tasdiqladiki, xalq og‘zaki ijodi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tabiatga ongli munosabatni shakllantirishda kuchli va ko‘p qirrali pedagogik vosita hisoblanadi. Folklor namunalarining obrazliligi, emotsional ta’sirchanligi hamda axloqiy-me’yoriy mazmuni ekologik tarbiyani samarali tashkil etish imkonini beradi. Ayniqsa, kichik maktab yoshidagi bolalarning psixologik xususiyatlari – tasavvurga boylik, hissiy qabulchanlik va qiziqishning yuqoriligi – folklor vositalari orqali ekologik g‘oyalarni chuqurroq singdirishga qulay sharoit yaratadi. Shu jihatdan, xalq og‘zaki ijodi ekologik tarbiyani milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtiruvchi metodik ko‘prik vazifasini bajaradi.

Tadqiqot natijalari folklor asosidagi mashg‘ulotlar ekologik ongni shakllantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko‘rsatdi. O‘quvchilarda tabiatga nisbatan qadriyatli munosabat, mas’uliyat hissi va amaliy faoliyatga tayyorgarlik sezilarli darajada rivojlandi. Ertak, maqol va topishmoqlardan tizimli foydalanish ekologik bilimlarni shunchaki o‘zlashtirish emas, balki ularni shaxsiy e’tiqod va ichki ishonch darajasiga olib chiqishga xizmat qildi. Natijada o‘quvchilar ekologik xulq-atvorni tashqi nazorat yoki talab sifatida emas, balki ichki ehtiyoj sifatida qabul qila boshladilar. Bu esa barqaror ekologik madaniyatni shakllantirishning muhim omili hisoblanadi.

Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan metodik model uch asosiy tarkibiy qismdan iborat bo‘ldi. Birinchidan, folklor materiallarini tanlash mezonlari ishlab chiqildi. Bunda yosh xususiyatlariga moslik, ekologik mazmunning aniqligi, axloqiy g‘oyaning ravshanligi va tarbiyaviy potensial asosiy mezon sifatida belgilandi. Ikkinchidan, integrativ dars ishlanmalari tizimi taklif etildi. Ushbu ishlanmalarda folklor elementlari tabiiy fanlar, ona tili va tarbiyaviy soatlar mazmuni bilan uyg‘unlashtirilib, muammoli vaziyat, tahliliy suhbat va ijodiy topshiriqlar asosida tashkil etildi. Uchinchidan, diagnostik baholash tizimi ishlab chiqildi. Bu tizim ekologik ongning bilim, hissiy va xulqiy komponentlarini aniqlash hamda natijalarni qiyosiy tahlil qilish imkonini berdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1.O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
2.O‘zbekiston Respublikasining “Atrof-muhitni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonuni.
3.Milliy o‘quv dasturi. – Toshkent, 2021.
4.Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent, 2020.
5.Ekologik tarbiya metodikasi. – Toshkent, 2019.
6.Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi. – Toshkent, 2022.
Xalq og‘zaki ijodi va tarbiya. – Toshkent, 2018.